

**№ 2 (38)
2015**

Меншік иесі және баспагер:

«Қазақстан Республикасының
Заңнама институты» ММ

2006 жылдан бастап шығады

Журналдың материалдары
www.iz.adilet.gov.kz сайтында
орналастырылған

Заң ғылымдары бойынша
диссертациялардың негізгі ғылыми
нәтижелерін жариялауға арналған
басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒСБК 30.05.2013 ж.
№894 бұйрығы)

Редакциялық кеңес:

Б.М. Имашев (Төраға)
З.Х. Баймолдина
А.А. Смағұлов
И.Ш. Борчашвили

Редакциялық алқа:

Н.М. Әбдіров
З.С. Байниязова (Саратов қ., РФ)
С.Ф. Бычкова
Д. Досмырза
Е.А. Дүйсенов
И.Қ. Елеусізова
А.Д. Жүсіпов
Д.Ж. Игембаев
А.К. Канатов
Т.Е. Қаудыров
Ж.О. Құлжабаева
Ш.Р. Мырзаева
С.М. Рахметов
А.Ж. Сағидан
Ә.Г. Сақтағанов
Т.С. Сафарова
М.А. Сәрсембаев

Қазақстан Республикасы Мәдениет
және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінің
БАҚ есепке қою туралы куәлігі
№ 11219-Ж 15.11.2010 ж.

Мекен-жайы:

Қазақстан Республикасы,
010000, Астана қ.,
Орынбор қ., 8 үй
тел: 8(7172)74-02-06; факс: 8(7172)74-14-43
E-mail: instzak-kz@mail.ru
www.iz.adilet.gov.kz

Қазақстан Республикасы Заңнама Институтының Жаршысы

ҒЫЛЫМИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖУРНАЛ

МАЗМҰНЫ

Қазақстан Республикасының Әділет министрі Б.М. ИМАШЕВТЫҢ 2015 жылғы 13 мамырдағы Парламент Мәжілісінің жалпы отырысында «Жеке детективтік қызмет туралы» Заң жобасы бойынша сөйлеген сөзі	7
Қазақстан Республикасының Әділет министрі Б. ИМАШЕВ- ТЫҢ «Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше-мемлекеттер- дің құқық үстемдігі идеясы» атты ғылыми-практикалық конференцияда сөйлеген сөзі (Ресей, Санкт-Петербург қ., 2015 жылғы 26 мамыр)	10
2015 жылғы 15 мамырда «Қазақстан Республикасы салалық заңнамасы дамуының конституциялық негіздері» тақырыбында Н.А.Шәйкеновті еске алуға арналған («Шәйкенов оқулары») халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда Қазақстан Республикасы Әділет министрінің орынбасары З.Х. БАЙМОЛДИНАНЫҢ алғы сөзі.	13
Конституциялық және әкімшілік құқық	15
М.А. СӨРСЕМБАЕВ Алматы қаласындағы төтенше жағдай- лар тәуекелін қаржылық құралдар мен заңнамалар арқылы төмендету	15
Ж.А. ХАМЗИНА, Е.А. БӨРІБАЕВ, А.Т. ЕРМЕКОВ Әлеуметтік қарым-қатынастарды конституциялық-құқықтық реттеу	22
З.К. АЮПОВА, Д.Ө. ҚҰСАЙЫНОВ Өзін-өзі билеуге орай «ұлт құқығы» мен «халықтар құқығы» ұғымдарын теориялық- құқықтық талдау	30
М.И. ЖҰМАҒҰЛОВ Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізу туралы кодекс жобасын әзірлеу жолында: әкімшілік сот ісін жүргізу саласында сыбайлас жемқорлық профилактикасы.....	36
Азаматтық, азаматтық іс жүргізу құқығы	43
И.Қ. ЕЛЕУСІЗОВА, Д.М. ҚАЛКЕНОВА Мүлікті меншікке беру шарттарының жекелеген түрлері ретінде айырбас және сыйға тарту шарттарын құқықтық реттеудің кейбір мәселелері	43
Ж.О. ТІЛЕМБАЕВА Ресей мен Қазақстандағы балаларды қолдау саласындағы жағдайды талдау: проблемалар және стратегия.....	48
Е.Н. НҮРҒАЛИЕВА, М.Х. ХАСЕНОВ Қазақстан Респуб- ликасындағы еңбек қатынастарын ырықтандырудың құқық- тық мәселелері	56

Қылмыстық құқық және қылмыстық іс жүргізу 64

А.Н. АХПАНОВ, А.О. БАЛҒЫНТАЕВ Қылмыстық процестік келісімді құқықтық реттеудің олқылықтары	64
Р.А. ОРСАЕВА Кәмелетке жасы толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын-алуда отбасының алатын орны (қылмыстық-құқықтық және криминологиялық сипаттама)	68
В.Н. ЖАМУЛДИНОВ Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы және Герман Федеративтік Республикасы заңнамасы бойынша кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы ..	75
А.Ш. АККУЛЕВ Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық-атқару кодексіндегі бостандықтан айыру орындарының атауын өзгерту мәселелері	79

Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану 83

Э.Н. НАГОРНАЯ, Т.Н. ЗАЦЕПИНА (Минск қ.) Сот актілерін орындау кезінде ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің келісімдері мен ұлттық заңнаманы сәйкестендірудің маңызы (ТМД Экономикалық Сотының құқық қолдану практикасының мысалдарында)	83
А.Ж. САҒИДАН, М.Е. ЖҰМАБАЕВА Шет елдерде автономды мемлекеттік қызметтің жұмысын ұйымдастыру.....	93
Ж.И. ИБРАГИМОВ Заң жобаларына сараптама жүргізудің құқықтық реттелуі	99

Құқықтық мониторинг 105

Т.С. САФАРОВА Құқықтық саясаттың кейбір теориялық мәселелері: Қазақстан Республикасы және шетелдік тәжірибе	105
А.К. ҚАНАТОВ, Е.М. ЕЛУБАЙ Қылмыстық-құқық сипаттағы қоғамдық қауіпсіздік (жаңа енгізілім мониторингі)	110
А.Д. ЖҮСПОВ Салық органдарының және олардың лауазымды адамдарының келтірген залалын өтеу ерекшеліктері	118
З.Ғ. ҚАЗИЕВ Қазақстан Республикасында құқықтық мониторингі жетілдірудің кейбір мәселелері	123

Мемлекеттік тілде заң шығару тәжірибесінен 127

М.А. АЙЫМБЕТОВ Терминдердің заң лексикасымен және стилімен үйлесімі	127
Б.А. ШОЛАН, М.Б. АСЫЛБАЕВ Заңнама мәтінінде терминдер мен сөз тіркестерін нақты әрі дәлме-дәл қолданудың шарттары	131

Шетелдік тәжірибе 136

Р.В. КИМЛЫК (Ирпень қ., Киев облысы) The special status of minors subject of administrative responsibility (Әкімшілік жауаптылық субъектісі болып табылатын кәмелетке толмаған-дардың ерекше мәртебесі)	136
Н.В. КИМЛЫК (Ирпень қ., Киев облысы) Criminalistic methods of investigating crimes, which are related to corruption (Сыбайлас жемқорлыққа байланысты қылмыстарды тергеудің криминалистикалық әдістемесі)	142
Н.А. ЖЕРЖ (Ирпень қ., Киев облысы) Application of forensic psychological portraits in investigating specific types of crime (Қылмыстардың жекелеген түрлерін тергеу барысында психологиялық-криминалистикалық портрет әдісін қолдану)	147

Жас ғалым мінбері 153

С.К. КҮМІСБЕКОВ Девиантты мінез-құлық ұғымы туралы	153
К.Р. ТҮСІПБЕКОВ Қылмыстық істер бойынша дәлелдеу процесіндегі жедел іздестіру қызметінің нәтижелерін пайдаланудың кейбір аспектілері	160
А.З. АМАНҒАЛИЕВА Факторинг қатынастарын реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамасы	164
Ж.А. МАМИТОВА Бюджеттік қаражатты мақсатсыз пайдаланудың криминализациялануы туралы	172

Е.А. ОМАРОВ Қазақстанда қылмысқа қарсы күресте өзара көмек көрсету институтының пайда болуының алғышарттары	176
М.Н. АБИЛОВА Халықаралық жеке құқықтағы заңды айналып өтуге тыйым салатын норманың мәні туралы мәселеге	182
Д.Ж. СМАҒҰЛОВА Ғарышта қару-жаракты орналастырғаны үшін халықаралық-құқықтық жауапкершілік	188
А.Ж. САДЫҚОВ Квazимемлекеттік сектор қызметі саласындағы халықаралық тәжірибе...	192
Б.Н. БЕЙСЕНАЛИЕВ Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген түрлері үшін жауапкершілік мәселелері бойынша шетелдік заңнаманы талдау	196
<i>Ақпараттық хабарламалар .....</i>	202
2015 ж. 15 мамырда Астана қ. өткізілген «Қазақстан Республикасы салалық заңнамасы дамуының конституциялық негіздері» атты Н.А. Шәйкеновты еске алуға арналған («Шәйкенов оқулары») халықаралық ғылыми-практикалық конференция туралы ақпараттық хабарлама	202
<i>Н.А. Шәйкеновтің максималары мен афоризмдері .....</i>	205

**№ 2 (38)
2015**

Собственник и издатель:
ГУ «Институт законодательства
Республики Казахстан»

Издается с 2006 года
Все материалы журнала
размещаются на сайте
www.iz.adilet.gov.kz

Включен в перечень изданий
для публикации основных
научных результатов диссертаций
по юридическим наукам
(Приказ ККСОН МОН РК №894
от 30.05.2013 г.)

Редакционный совет:
Б.М. Имашев (Председатель)
З.Х. Баймолдина
А.А. Смагулов
И.Ш. Борчашвили

Редакционная коллегия:
Н.М. Абдиров
З.С. Байниязова (г. Саратов, РФ)
С.Ф. Бычкова
Д. Досмырза
Е.А. Дюсенов
И.К. Елеусизова
А.Д. Жусупов
Д.Ж. Игембаев
А.К. Канатов
Т.Е. Каудыров
Ж.О. Кулжабаева
Ш.Р. Мырзаева
С.М. Рахметов
А.Ж. Сагидан
А.Г. Сактаганов
М.А. Сарсембаев
Т.С. Сафарова

Свидетельство о постановке
на учет СМИ № 11219-Ж
от 15.11.2010 г. Комитета информации
и архивов Министерства культуры
и информации Республики Казахстан

Адрес:
Республика Казахстан,
010000, г. Астана,
ул. Орынбор, д. 8,
тел.: 8(7172)74-02-06; факс: 8(7172)74-14-43
E-mail: instzak-kz@mail.ru
www.iz.adilet.gov.kz

Вестник Института Законодательства Республики Казахстан научно-правовой журнал

СОДЕРЖАНИЕ

Выступление Министра юстиции Республики Казахстан Б.М. ИМАШЕВА на пленарном заседании Мажилиса Парла- мента 13 мая 2015 года по рассмотрению проекта Закона «О частной детективной деятельности»	7
Выступление Министра юстиции Республики Казахстан Б.М. ИМАШЕВА на научно-практической конференции «Идея верховенства права в государствах-членах Шанхайской организации сотрудничества» (26 мая 2015 г., г. Санкт- Петербург, Россия)	10
Приветственное слово заместителя Министра юстиции Республики Казахстан БАЙМОЛДИНОЙ З.Х. на международной научно-практической конференции «Конституционные основы развития отраслевого законодательства Республики Казахстан», посвященной памяти Н.А. Шайкенова («Шайкеновские чтения») 15 мая 2015 года.	13
Конституционное и административное право	15
М.А. САРСЕМБАЕВ Снизить риски чрезвычайных ситуаций в городе Алматы посредством финансов и законов	15
Ж.А. ХАМЗИНА, Е.А. БУРИБАЕВ, А.Т. ЕРМЕКОВ Консти- туционно-правовое регулирование социальных отношений ..	22
З.К. АЮПОВА, Д.У. КУСАИНОВ Теоретико-правовой анализ понятий «право наций» и «право народов» на само- определение	30
М.И. ЖУМАГУЛОВ На пути формирования проекта Кодекса Республики Казахстан об административном судопроизводстве: профилактика коррупции в области административного судопроизводства.....	36
Гражданское и гражданско-процессуальное право	43
И.К. ЕЛЕУСИЗОВА, Д.М. КАЛКЕНОВА Некоторые про- блемы правового регулирования договоров мены и дарения как отдельных видов договоров по передаче имущества в собственность	43
Ж.У. ТЛЕМБАЕВА Анализ ситуации в сфере алиментов на детей в России и Казахстане: проблемы и стратегия	48
Е.Н. НУРГАЛИЕВА, М.Х. ХАСЕНОВ Правовые вопросы либерализации трудовых отношений в Республике Казахстан	56

Уголовное право и уголовный процесс	64
А.Н. АХПАНОВ, А.О. БАЛГЫНТАЕВ Пробелы правового регулирования уголовно-процессуального соглашения	64
Р.А. ОРСАЕВА Роль семьи в предупреждении правонарушений несовершеннолетних (уголовно-правовая и криминологическая характеристика)	68
В.Н. ЖАМУЛДИНОВ Уголовная ответственность несовершеннолетних по законодательству Республики Казахстан, Российской Федерации и Федеративной Республики Германии	75
А.Ш. АККУЛЕВ Вопросы наименования мест лишения свободы по новому Уголовно-исполнительному кодексу Республики Казахстан	79
Международное право и сравнительное правоведение	83
Э.Н. НАГОРНАЯ, Т.Н. ЗАЦЕПИНА (г. Минск) Значение соотношения соглашений государств-участников СНГ и национального законодательства при исполнении судебных актов (на примерах правоприменительной практики Экономического Суда СНГ)	83
А.Ж. САГИДАН, М.Е. ЖУМАБАЕВА Организация деятельности автономной государственной службы в зарубежных странах	93
Ж.И. ИБРАГИМОВ Правовое регулирование проведения экспертизы законопроектов	99
Правовой мониторинг	105
Т.С. САФАРОВА Некоторые теоретические вопросы правовой политики: Республика Казахстан и зарубежный опыт	105
А.К. КАНАТОВ, Е.М. ЕЛУБАЙ Общественная безопасность в уголовно-правовой оболочке (мониторинг нововведений)	110
А.Д. ЖУСУПОВ Особенности возмещения вреда, причиненного налоговыми органами и их должностными лицами	118
З.Г. КАЗИЕВ Некоторые вопросы совершенствования правового мониторинга в Республике Казахстан	123
Из практики законотворчества на государственном языке	127
М.А. АЙЫМБЕТОВ Гармонизация терминов в аспекте законодательной лексики и стилистики	127
Б.А. ШОЛАН, М.Б. АСЫЛБАЕВ Условия точного применения терминов и словосочетаний в законодательстве	131
Зарубежный опыт	136
Р.В. КИМЛЫК (г. Ирпень Киевская обл.) The special status of minors subject of administrative responsibility (Особый статус несовершеннолетних субъекта административной ответственности)	136
Н.В. КИМЛЫК (г. Ирпень Киевская обл.) Criminalistic methods of investigating crimes, which are related to corruption (Криминалистическая методика расследования преступлений, связанных с коррупцией)	142
Н.А. ЖЕРЖ (г. Ирпень Киевская обл.) Application of forensic psychological portraits in investigating specific types of crime (Применение метода психолого-криминалистического портрета при расследовании отдельных видов преступлений)	147
Трибуна молодого ученого	153
С.К. КУМИСБЕКОВ О понятии девиантного поведения	153
К.Р. ТУСУПБЕКОВ Некоторые аспекты использования результатов оперативно-розыскной деятельности в процессе доказывания по уголовным делам	160
А.З. АМАНГАЛИЕВА Законодательство Республики Казахстан, регулирующее факторинговые отношения	164

Ж.А. МАМИТОВА О криминализации нецелевого использования бюджетных средств	172
Е.А. ОМАРОВ Предпосылки зарождения института взаимопомощи в борьбе с преступностью в Казахстане	176
М.Н. АБИЛОВА К вопросу о значении нормы, запрещающей обход закона в международном частном праве	182
Д.Ж. СМАГУЛОВА Международно-правовая ответственность за размещение оружия в космосе	188
А.Ж. САДЫКОВ Зарубежный опыт в сфере деятельности квазигосударственного сектора...	192
Б.Н. БЕЙСЕНАЛИЕВ Анализ зарубежного законодательства в вопросах ответственности за отдельные виды уголовных правонарушений против личности	196
Информационные сообщения	202
Информационное сообщение о международной научно-практической конференции «Конституционные основы развития отраслевого законодательства Республики Казахстан», посвященной памяти Н.А. Шайкенова («Шайкеновские чтения»), г. Астана, 15 мая 2015 года	202
Максимы и афоризмы Н.А. Шайкенова	205

Орсаева Раиса Ануарқызы,

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан

Мемлекеттік университеті қылмыстық-құқық

және қылмыстық іс жүргізу кафедрасының доценті,

заң ғылымдарының кандидаты

КӘМЕЛЕТКЕ ЖАСЫ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРЫНЫҢ АЛДЫН-АЛУДА ОТБАСЫНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ (ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМА)

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында (17.01.2014) «...XXI ғасырдағы дамыған ел дегеніміз – белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар...» екеніне баса назар аударып, Қазақстан мемлекетінің болашағын жастармен байланыстыра отырып, жастардың білімділігі мен біліктілігін арттыру үшін «...жетекші университеттерді академиялық және басқарушылық автономияға біртіндеп көшіруге жоспарлы түрде кірісу қажет. Үлгерімі жақсы студенттер мен оқушыларды қолдаудың тиімді жүйесін жасау қажет деп санаймын...» [1] дегені баршаға аян.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың қараша айындағы (11.11.2014) «Нұрлы жол - болашаққа бастар жол» Қазақстан халқына Жолдауы [2] қаңтар айындағы Жолдаудың жалғасы іспеттес алдыға қойған мақсат пен міндеттерді айқындай түскендей болды.

Олайдеугесепеб, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті-Елбасының «...Әлеуметтік инфрақұрылымдарды дамыту. Бірінші кезекте, бұл - апатты мектептер мен үш ауысымда оқыту проблемаларын шешу. Бұл - біздің Сайлауалды тұғырнамамыздың негізгі индикаторларының бірі. Үшжылдық бюджетте қарастырылған қаржы бұл проблеманы 2017 жылға дейін шешуге мүмкіндік бермейді. Сондықтан Үкіметке қосымша 70 миллиард теңге бағыттауды тапсырамын. Балалар бақшасының жетіспеушілігі - басқа мәселе. Мектепке дейінгі мекемелерде орындар тапшылығын түбегейлі қысқарту үшін 3 жыл бойы қосымша 20 миллиард теңге бағыттауды тапсырамын.

Әкімдер жеке секторды тарта отырып, бұл жұмыспен барынша айналысуы тиіс.

Индустрияландыру бағдарламалары шеңберінде базаларында ғылымның экономика салаларымен және мамандар дайындаумен байланысы қамтамасыз етілетін 10 ЖОО анықталды. Осы мақсаттарға 2017 жылға дейін 10 миллиард теңге бағыттап отырып, осы жоғары оқу орындарының материалдық-техникалық базасын қалыптастыруды тапсырамын» деген қанатты сөздері жастар бойында серпіліс пен болашаққа сенімділікті арттыра түсті десек, артық айтқандық болмас.

Болашағы алдыға батыл қадам басқан осындай мемлекеттің қамқорлығы аясында мақсат пен міндет ретінде тек білім алу мен алған білімді жетілдіру, жетілдіре отырып, жаңашылдыққа жаны құмарлана алға ұмтылу, шет тілін меңгеру арқылы тереңнен ойлап, өз ойын еркін жеткізу, өзгені тыңдай отырып, мағыналы ой айтатын жастардың көбейгені де бүгінгі күні таңқаларлық жаңалық емес.

Жақсының да бір жаманы болады демекші, бетке ұстар жастарымызға қоса, өмірдің көлеңкелі жағын таңдайтын жасөспірімдеріміздің де бар екендігін жасыра алмайтынымыз хақ. Олардың қолымен жүзеге асқан қоғамға жат әрекеттердің көбеймесе, азаймауы үміттен гөрі күдікке бой алдыруда.

Сондықтан да, жасөспірімдердің құқық бұзушылығы мен қылмыстық құқық бұзушылығы бүгінгі күні күн тәртібінен түспейтін өзекті проблемаға айналған өмір шындығы десек, қателеспеген болар едік.

Жалпы жасөспірімдердің құқық тәртібі мен қылмыстық құқық бұзушылығын әлеуметтік, психологиялық тұрғыдан талдау маңызды орын

алатыны белгілі. Яғни жас “қылмыскерлердің” құқық бұзушылығына себеп болған жағдайларды саралай отырып, ғылыми тұрғыда баға беру, шешілмеген шешуін шешу - ғалымдардың басты міндеті.

Жалпы баланың қалыптасу кезеңінде оған әртүрлі жағдайлар мен факторлар әсер етсе, ол ең алдымен оның көзқарасына, қызығушылығына, икемділігіне өз нәтижесін беріп, қатынас, сезім, көңіл күйді қалыптастырады. Осылардың деңгейінде бала бойында белгілі бір сипаттық белгілер мен жеке басының жақсы, жаман жақтары дамиды.

Баланың адам болып қалыптасуы ең алдымен жанұяға байланысты. Жанұя бала өмірінің жағдайын тудыратын, реттейтін орта болғандықтан, ол әртүрлі танданыс пен өкініштердің қайнар көзі ретінде жат қылықтардан жирендіретін, дұрыс жолға бағыттап, басқаратын күш өмірдегі тірек және де алғаш тәрбиелік орта болып табылады.

Көптеген өмірде болып жататын жағдайлар құқық бұзушы балалар мен ата-анасынан бақылағанда, жанұя жағдайының жалпы келеңсіз жақтары, жанұя тәрбиесінің бұзылуы, баланың жанына қатты әсер еткенін, оның тәртіп жағынан құлдырап, құқық бұзуға дейін әкелгенін дәлелдеп берді.

Жасөспірімнің өсуіне, тәртібіне, мінезінің қалыптасуына жоғарыда айтып кеткендей, жанұя тәрбиесі зор. Осыған орай А.М. Решетина “Баланы адам етіп қалыптастыру бастамасы ең кішкентай әлеуметтік орта – жанұяда жүзеге асады” деген болатын. Дәл осындай пікірді Е.І. Қайыржанов, М.С. Нарықбаев, С.Х. Жадыбаев та қолдаған [4, 6, 8].

Жанұя тәрбиесінің жеткіліксіздігі кейбір жеке ата-ананың кінәсінен емес қайта жанұя жағдайының әртүрлі сәттерінің әсер етуінің жиынтығына байланысты: жанұя санында, материалдық - әлеуметтік және мәдени - әлеуметтік; жанұя мүшелері арасындағы қарым-қатынасқа.

Жанұя тәрбиесінің бала өміріне өзіндік өрнекті із салуы, оның мінез құлқына, жалпы тәртібіне өзгеріс әкелуі-жанұяның толық болмауы. Педагогикалық тәжірибелермен бақылаулар көрсеткендей, баланың тәрбиесі мен қалыпты дамуы үшін толық жанұя қажет, яғни баланың әкесі мен шешесіне мейірімділікпен, сыйлампаздықпен қарауы үшін толық жанұя ауадай қажет.

Құқық бұзушылыққа, ішімдікке, темекі тартуға ерте жастан әуестенген жасөспірімдердің

көпшілігі осындай жарты жанұядан шыққан екен.

Біздің жасы толмағандар ісі жөніндегі инспекцияда есепте тұрған 9-13 жас аралығындағы құқық бұзушыларға арнайы ұсынылған анкета құқық бұзушылардың басым көпшілігі жарты жанұядан шыққандығын көрсетті. Біздің анкетадағы сұраққа жауап берген 200 баланың (9-13) 23,5%-і өз ата-анасымен тұрса, 36,0%-нің ата-анасы айырылысқан, 27,0%-ң туған әкесі болмаса, 25,0%-нің тек өгей әкесі мен анасы, 22%-нің ата-анасы ғана болып, олардың тәрбиесін алған.

Көптеген толық емес жанұяда тәрбиелеу тек қалған ананың немесе әкенің үлесіне тиетіндіктен, тәрбиелеудегі барлық ауыртпалық соған ғана түседі. Соның нәтижесінде жанұяда педагогикалық талаптар мен тәрбиелік шаралардың құлдырауы пайда болып, жасөспірімге деген әлеуметтік бақылау төмендейді.

Бұл әсіресе көп уақыттың жұмыста өткізетін, жалғыз анасы бар жанұя жағдайынан айқын сезіледі. Анасы жұмыста болғандықтан, ол үнемі өзімен-өзі қалады. Олай болса, оған анасының көңіл бөлмеуі, уақытының аз болуы, болса да, шаршауы қатты әсер етіп, қандай жұмыс болса да, ол бала өзіне уақытында көмек беретін адамды таба алмайтын дәрежеге жетеді.

Шығыс Қазақстан облысы Өскемен қаласы Үлбі аудандық кәмелетке жасы толмағандар комиссиясында есепке тұрған 146 бала (9 -13) анкеталық тәсілмен сұралса, олардың 93-і ұл бала, қалған 53-і қыз бала. Бұл балалардың басым бөлігі жарты жанұяда тәрбиеленіп жатқандар.

Осылайша, бірте-бірте анасының ықпалы жоғала бастаған жасөспірім бала тығыз байланыстан айырылып, оның жанұядан бөлінуі басталады. Осындай жайттарға байланысты А.С Макаренко “Қараусыз балалардың жағдайы жетім балаларға қарағанда, көп жағдайда күрделі де қауіпті” деген болатын.

Жасөспірімдердің құқық бұзуына қатты әсер ететін тағы бір жағдай ата-ананың айырылысуы. Ата-ананың айырылысуы оның іштей қатты күйзелісіне, сабаққа деген ықыласын жоғалтуына алып келеді.

Жанұя құрамының өзгеруі, жанұяның ішіндегі ауыр қарым-қатынас, ара-тұра болып қалатын айқай-шу – оның бүкіл өмірін өзгертіп, нәтижесінде тез ашуланғыш болуын, тәртібінің нашарлауын нерв жүйесінің өзгеруін, мінезінің ашуланғыш болуын қалыптасты.

Жанұяда орнаған жағдай, ата-ананың

айырылысуы осылайша, жасөспірімдерді қатты күйзелтеді. Ата-ананың некесінің дұрыс болмауы, олардың бір-біріне реніші, күнделікті ұрыс, төбелес-баланың дамуына өз әсерін тигізбей қоймайды. Мұндай жағдайда бала ата-ананың қайсысы дұрыс айтып тұрғанын, қайсысын қолдау ке-ректігін білмей дағдарады. Оған себеп, ата-анасының әрқайсысы өздерінікін жөн санайтындығы. Бұндайды көрген бала ата-анаға деген махаббатын жоғалтып, немқұрайлы қарауды дағдыға айналдыра бастайды. Осыған барып, олардың бойында өзін қарау формасы ретінде, сөз айтқан адамға тіке жауап беру, өшпенділік, мінез көрсету секілді әдеттер пайда болады. Көптеген жасөспірімдер үйде аз болуға, ата-анасы, туыстарымен кездесуден қашуға бейімделіп, жалғыз күй кешеді. Бұндай балалардың елдің ықпалына тез көніп, құқық бұзу жолына тез түсетіні сондықтан.

Жанұядағы келеңсіз жағдайлар, одан кейін мектепте де өзіне жақын адамдармен қақтығысқа түсуіне алып келеді, бұл баланы одан әрі қатайта түседі. Аяғында бұндай балалардың сабағын тастап, жаман жолға түскен топ балалармен достасып, сол топқа кіруге мәжбүр болады, олардың 60% осылайша құқық бұзу жолын таңдайды.

Айырылысу кезінде ата-ана баланы бөлуге дейін барады, анасы өзіне тартса, әкесі өзіне тартады. Екеуін де қимаған бала дел-сал күйге түсері сөзсіз. Немесе ата-анасы айырылысып кеткеннен кейін жанұяда жаңа жанұя мүшелері пайда болады, яғни әкесі, шешесі, балалар.

Жасөспірім жаңа жанұя құқықтарын бірден түсіне алмай, өзін де сол ортаға бейімдей алмай күйзеледі, оған себеп, оның санасынан туған анасының немесе әкесінің оған деген мейірімі кетпей, ұмыта алмауы. Сондықтан да, ол жаңа жанұя мүшелеріне сенімсіз көзқараспен қарап, олардың өтінішін, талап-тілектерін тыңдамай, қандай да болса тәрбиелік шараларға білдіреді.

Жасөспірімдердің көбі жаңа ата-анасының тәрбиесіне үзілді-кесілді қарсы шығады. Қалай болса да, өзінің дұрыс істегенін дәлелдеуге тырысады, сөйтіп, бірбеткейлігімен, мінез көрсетуімен жаңа ата-анасымен ұрсысуға дейін барады.

Жанұяда орнаған жайсыз жағдай баланың үйден кетіп, кезбелікке түсуіне жол ашады. Кезбелікке түсіп, ұзақ жол жүрген, тамақ ішкісі келген баланың неге болса да ілесіп кетуі ықтимал. Олардың ересектер ықпалына тез еруі, қоғамға жат әрекет істеумен шұғылданатын топтарға кіруі, ұрлық істеуі, адам тонауы, бір

сөзбен айтқанда, құқық тәртібін бұзуын осы кезде жүзеге асырады.

Көп жағдайда ата-ана баласының үйден кетіп қалғанын білдірмейді. Ол жайында мектеп басшылығына айтумен шектелетін ата-аналар да баршылық. Олар баланың үйден кетіп қалғанын, кезбелікке түскенін ең алдымен мектепке емес, құқық қорғау орындарына хабарлауы керек екенін ойламайды.

Жалпы, құқық қорғау органдарына үйінен аз мерзімге кетіп, қайтып оралған балалардың әрекеті белгісіз күйінде қалады.

Кәмелетке жасы толмағандар құқық бұзушылығын көп зерттеген В.К.Андриенко құқық бұзушы жасөспірімдердің неліктен құқық тәртібін бұзатындықтарының себебін ашуға ниеттенген еңбегінде, оған бірден-бір себеп болатын жанұя атмосферасы екенін атап өтті. Оның пікірі бойынша, құқық бұзушы балалар мен педагогикалық тәрбиеге көнбейтін жасөспірімдердің 68%-і жанұяда жағдайы келмегендіктен, үйінен қашуға мәжбүр болған. Ал, 56% жасөспірім жанұя тәрбиесінің жеткіліксіздігі мен жанұядағы қалыптасқан ауыр жағдайға байланысты құқық тәртібін бұзып, қоғамға жат әрекет істеген [3].

Ал, Н.И. Озерский “Ата-ана айырылысуының кәмелетке жасы толмағандар құқық бұзушылығына әсері” деген кітабында айырылысу-дың көбеюі балалар құқық бұзушылығының өсуіне тікелей қатысы бар деп атап көрсетті.

Материалдық-әлеуметтік жағдайдың жанұяда жоғары дәрежеде болуы-баланың жан-жақты дамуына жол ашады. Бұған керісінше тұрмыс жағдайының жетіспеушілігі баланың әлеуметтік ортамен байланысын қалыптастыруды төмендетіп, тәртібіне, өсуіне зиянын тигізеді.

Көптеген тәжірибелер көрсеткендей, көп ата-ана бала тәрбиесіне аз көңіл бөледі. Көптеген ата-ана мектепке бармайды, класс жетекшісі мен мұғалімдермен байланысын, баласының қалай оқып жүргенін, оқу үлгерімін сұрамайды. Енді бір ата-аналар мұғалім-дерге құрметпен қарамайды, оған қоса бала тәрбиесімен мектеп айналысады деп есептейді.

Ешкімнің бақылауынсыз қалған балаға бұл әрекеттер үйреншікті әдетке айналғандықтан, ол бірте-бірте ата-ана бақылауынан мүлдем кетеді. Ата-ана бақылауынсыз күй кешкен баланың тағы да құқық бұзуына себеп болар жағдай осындайдан туындайды.

Бірталай жанұяда сабақ қарауға, белгілі бір іспен айналысуға жағдай жоқ. Нақты сабаққа дайындалатын орынның жоқтығы, қажетті

оқу кітаптарының болмауы, көркем әдебиет, дене тәрбиесімен айналысатын қажетті спорт құралдарының болмауы да, бала-ның бос уақытын көбейтіп, бос жүріске түсіріп, жаңа достар табуына, олардың ықпалымен құқық бұзуына себепші болады.

Біздің арнайы жүргізген анкеталық сұраққа жауап берген (163) баланың 51-і 10-12 жастағы қыз бала, 112-і 10-13 жас аралығындағы ұл балалар. Олардың барлығы жасы толмағандар ісі жөніндегі комиссияда есепте тұрғандар, анкета сұрақтары олардың құқық бұзуға неліктен барғаны, жанұя жағдайы, бос уақытында қандай жұмыспен айналысатындығын қамтыды. Анкеталық сараптама көрсеткендей, олардың 32,4%-і жайсыз тұрмыстық жағдайда (бір бөлмелі пәтерде, жатақханада) тұрғандықтан, сабаққа дайындалуға мүмкіндік болмаған. Оған қоса, ата-аналары ішкендіктен, олардың арасындағы жанжал, төбелес қатты әсер етіп, көбінесе көше кезуге құмар болған. Бұл олардың құқық бұзуына себепші болған.

17% құқық бұзушы жасөспірімдер тәрбиелеуге жайсыз тұрмыстық жағдайда тұрды (барлық жанұя бір бөлмеде тұрған). Сабаққа дайындауға жағдай болмағанына қоса, балалар ата-ана мен жанұяның басқа мүшелері арасындағы келеңсіз қарым-қатынастың куәгері болған (ұрыс, төбелес, балағаттау). Осылайша, жанұяда болған төбелес, ұрыс, дауыс көтеру сияқты кері әрекеттер оның сапасына мықтап орын алып, оның тәртібін де сондай арнаға жетелейді. Сондықтан да бұндай “қиын” жасөспірімдер өзін дұрыс ұстай алмай, сабақты да оқи алмай, жолдастарымен жақсы қарым-қатынаста бола алмайды.

Ата-анасынан уақытында көмек алмау (ата-ананың) білімінің жеткіліксіздігі, педагогикалық жағынан сауатсыздығы, мәдениетінің төмендігі, бала тәрбиесінен саналы түрде бас тартуы) және қажетті көңіл бөлудің, мейірімділіктің, аялаудың жоқтығы бірте-бірте жанұя мен мектептен алыстауы (мектеп бітіруге 4 немесе 3-2 жыл қалғанда мектепті тастап кету) қалыптасады. Осылайша, бала жанұя мен мектепті топтасқан кездейсоқ балалар ортасымен алмастырады.

Олай болса, мәдениетінің төмендігі мен білімінің моральдық жоқтығы, кейбір ата-ананың педагогикалық жағынан сауатсыздығы жат жаман қылықтары ол баланың бойында кері әдетті қалыптастырып, құқық бұзуға себепші болады.

Ата-ананың ішімдікке әуес болуы, дұрыс тәрбие бере алмауы, тұрмысқа бейімдеп өсірмеу, кейде ішімдікке өзі үйретуі, қылмысқа

итеруі баланың оған деген сыйламаушылығын туғызады.

В.К. Андреев өз зерттеулерінде баласының тағдырына жауапсыздықпен қараған 70% ата-ананың үнемі ішкенін, 20%-нің қалай болса солай тәртіпсіз өмір сүргенін дәлелдеп, 65% жанұяның ата-анасы үнемі өзара төбелескен, ұрсысқан, жанжалдасқанын ашқан. Бұндай жанұяда балағаттау, қорқыту, төмендету орын алып, баланы қатты жазалау қоса жүрген. 82% бала ата-анасының бақылауынсыз, мейірімін көрмей өзімен-өзі күн оздырған [3].

Біздің бала тағдырына қалай қарайтынын білу мақсатында жүргізген зерттеулерге қатыстырылған 163 жанұяны алсақ, осы жанұяның басым көпшілігі ішімдікті жанына серік еткен. Күн сайын жанжалдасатын жанұя – 57%, баланы ұрып-соғу, балағаттау – 87% орын алса, үнемі ішкен ата-аналар – 65%, баланы бақылаусыз қалдырып, өз қара басын ойлаған ата-ана – 81%-ті көрсетті.

Ұзақ уақыт баланың небір жат қылықтарымен көрінуімен қоса, аяусыз жазалануы оны мейірімділіктен гөрі өшпенділікке әуестендіретіні сөзсіз. Осыдан барып, өзін ренжіткен баланы үнемі ұрып-соғуы, бұзақылық көрсетуі орын алып, ол оп-оңай құқық бұзушы бала болып шыға келмесіне кім кепіл.

Кейбір ата-ана кері әрекеттерімен баласы көзге түсе қалса, оны жазалауға, күш көрсетіп, басып тастауға ұмтылады. Бұндай балалар ата-анасына дәл солай жауап беруге тырысады да, соңынан үйінен қашып кетеді. Бұндай балаларға қандай болмасын тәрбиелік шараға қарсыласу қалыптасады. Оларға мұғалімге сенбеушілік, жауласушылық және барлық ересек адамға, ата-анасына, жақындарына деген сыйламаушылық тән.

А.С. Макаренконың ата-аналарға “өздеріңнің балаларыңды тәрбиелемес бұрын, өздеріңнің тәртіптеріңді тексеріңдер”, - деген аса ойлы пікірін айтпасқа болмайды.

Жоғарыда айтып кеткендей, жанұяның толық болмауы бала өміріне өз ізін салмай кетпейді.

К.Е. Игошевтің зерттеулері туған ата-анасының біреуі жоқ (әкесі не шешесі) балалардың 91,2% - ұрлық, 76,2% - бұзақылық әрекет, 74,5% - тонау, 69,7% - денсаулыққа қасақана зиян келтіру сияқты қоғамға қауіпті әрекет жасағандары үшін жауапкершілікке тартылғанын көрсеткен [5].

Бұл көрсеткіштер ата-ананың балаға деген бақылауының төмендігіне қоса, тәрбиеге көңіл бөлмейтінін, материалдық жағынан көмек

көрсетпегендіктен, құқық тәртібін өрескел бұзғанын тағы да паш етсе керек.

Толық жанұяның болуы үшін ата-ана бір-бірімен айырылысып кеткеннен кейін де, бала тәрбиелеуді екеуі де өз міндеті ретінде қарағаны абзал. Баланың ары қарайғы тағдырына жауап беру - қоғам алдындағы, өз ар-намысы алдындағы ата-ананың міндеті.

Баланың құқық тәртібін бұзып, кері жолға түсуіне көбінесе ата-анасының жоғарыда айтып кеткендей, ішімдік ішуі, кері жүрістері әсер етеді.

Белгілі ғалым В.С. Орлов әртүрлі құқық бұзған балалардың жанұя жағдайын зерттегенде, 50% жанұяда үнемі ұрыс-керіс болғанын, 25-30% жағдай ата-ананың үнемі ішімдікке салынған, 7-10% ата-ананың жаман кері жолға түсіп, тәртібінің нашарлығын анықтаған [7].

Дамып өсіп келе жатқан баланың көзінше бір-бірін балағаттаған, тіл тигізген ата-ана кері әдеттерге үйретеді.

Кейбір ата-ана баласының оқуы мен демалуына жағдай жасауға жанталасады. Ата-ананың мұндай қадамы балаға масылдықты, бір сөзбен айтқанда, жатып ішер арамтамақты қалыптастырады, енді бір ата-ана баланы киімге құмар ғып өсіреді, ал үшінші бір ата-ана баласының алдында қалай ұрлағаны немесе қоғам мүлкін қандай жолмен жымқыру жолын, істеген істерін “жайын” салады.

Бала ойына құқық бұзушылық әрекеттердің келуі ата-ананың өз баласының алдында беделді болмауы, өздерін тек жат әрекеттерімен көрсетеді. Бұндай жанұяның балалары ата-ананың ақылын тыңдамауға әдеттенеді. Ондай балалар ата-анасына деген құрметті жоғалтары белгілі. Көптеген криминолог ғалымдардың пікірі бойынша, құқық бұзушы жасөспірімдердің әке-шешесінің қарым-қатынасына, тәрбиесіне көзқарастарының төмендігін көруге болады [6,8].

С.С. Остроумовтың жүргізген анкеталық сұрақтарына жауап берген балалардың 40% ата-анасына немқұрайлы қарайтынын білдірсе, 67%-і қорыққандарынан ғана тіл алатынын, 40%-і ата-анасынан ешқандай адамгершілікті көрмейтіндіктерін, 5%-і ата-анасының тек біреуінен белгілі бір адамгершілікті, жауапкершілікті көретінін мойындаған [9].

Ал, бас бостандығынан айрылған немесе жасы толмағандар ісі жөніндегі инспекцияда есепке алынған балалардың 25%-нің ата-анасы үздіксіз ішкендер екен [8].

Біздің Өскемен қаласында жасы толмағандар ісі жөніндегі комиссияда есепте тұрған 9-13 жас

аралығындағы жасөспірімдердің 65% -нің ата-анасы үздіксіз ішкен. Сондықтан, олардың басым көпшілігі (51%) өздерінің құқық бұзу жолына түскеніне ата-анасын кінәлап, ата-аналарының бойынан 42% адамгершілікті көрмейтіндігін айтса, тек 2,5% сескенгеннен ғана сыйлайтынын жазды.

Біздің ойымызша, кейбір ата-ана немқұрайлы қараудың нәтижесінде баласының құқық бұзушылығын, қылмысын тек ішкі істер қызметкерлерінен бірақ естиді.

Сонымен, ата-ананың балаға қалай болса солай қарауы, оларға деген әке-шешелік жауапкершілігін сезінбеуі, ішімдікке салынуы, өзін қалай болса солай ұстауы - бәрі-бәрі жасөспірімнің құқық бұзуына жол ашады.

Жасөспірімнің құқық бұзуына себеп болатын тағы бір жағдай - қоршаған орта.

Баланы қоршаған орта ретінде оның аулада, көшеде, мектепте қоршаған балаларды айтуға болады. Жасөспірімнің мінезінің өзгеруі-тәртіп ережесі мен өлшемін меңгеріп, өздерін қоғамның толық мүшесі санаған аздаған топ (референттік топ) әсерінің нәтижесі.

Мектептен тыс уақытта көптеген оқушылар ата-анасының қарауынсыз болғандықтан, бақылаусыз өмір кешеді. Бұндай баланың мектептегі сабаққа бармауы, немқұрайлылығы осы бақылаусыздықтан шығады десе, артық айтқандық емес. Сонымен қатар, ондай балалар көбінесе класта “қиын” балаға, тәрбиеленуі қиындық туғызатын балаға айналады.

Тәжірибелер көрсеткендей, бақылаусыз қалған балалар өздері тұратын жерлердегі кіші топтарға біріккен. Ал, ол топтардың қандай іспен айналысатыны белгілі.

Ата-аналардың басым көпшілігі, сабақтан бос уақытта баласының немен шұғылданып жүргенін, достарының кім екенін, достарының қандай пайдалы іспен айналысатынын білуге ниет етпейді. Осыдан барып, баланың, ата-ана бақылауынсыз тыс қалғанына сенімі артып, құқық бұзушылыққа оңай қадам жасайды. Баланың достарының ықпалы да құқық бұзушылыққа себеп бола алады. Біз әрине, бұл жерде барлық ата-ана бала тәрбиесімен айналыспайды деген ойдан аулақпыз.

Жасөспірімдер құқық бұзушылығын көп зерделеген В.Ф. Кондратишко мен В.Г. Сенько зерттеулері бойынша, көптеген жасөспірімдер мектептен тыс уақытында мұғалімдер мен ата-ана бақылауынсыз қалған. Педагогикалық тәрбиеге көнбейтін балалардың аздаған мөлшері ғана жалғыз бақылаусыз қалғандар. Бірінші,

екінші кезеңде бақылаусыз қалған оқушылардың әлеуметтік жағынан құлдырауы сан жағынан аз топтарға біріккен: екі адамнан 4%, үш адамнан -2%, төрт адамнан - 13%, бес адамнан - 4%. Бұл топты жасы толмағандардың қылмыстық топтармен салыстырсақ оған қатысушылар сан жағынан төмендегідей бөлінген: екі адамнан 13%, бес адамнан - 62%.

Әлеуметтік құлдырау төмендеген сайын кішкене топтарға қатысатын балалар саны өсе түсуде. Олай болса, олардың мүшелерінің басқа балаларға кері одан әрі өсуде.

Жаксы жанұядан шыққан балалар жасы жағынан өзінен үлкен тәртібі нашар, мектептен тыс жерде танысқан балалардың ықпалымен құқық бұзу жолына оңай түседі. Баланың мұндай жағымсыз ортаға түсуі, болашақта олардың бақылаусыз болуына, мектептен шеттеуіне алып келсе, одан әрі құқық бұзушы балалар тәртібінің нашарлығымен, кері жолға түскен ересектер әсер етіп, кейде “қылмыскер” аталуына себепші болады.

Жат әрекеттермен ерекшеленген ортаға кірген баланың тәртібін реттеп отыратын ұжымшылдық емес, енді еліктеу, өзін-өзі көрсету болып табылады. Мінезінің біркелкі босаң болуы, жасөспірімнің ол ортаның кері әсеріне қарсылық көрсетуін тежеп отырады. Өзін-өзі

тежеу тағы да, оның тағы бір ықпалмен улануына алып келіп, құқық бұзушылыққа түсуіне қадам жасатқызады.

Сонымен, жасөспірімдердің құқық бұзушылық пен қылмыстық құқық бұзушылықтың алғаш табалдырығын аттауына себеп болатын - әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-материалдық жағдай, қоршаған орта, бейне көріністерінің әсері, кей кездері ата-анасының өзі ұйытқы болатын болса, оның тереңіне бойлап, әсер ететін тағы бір жағдайларының қайнар көзін ашу, құқық бұзушылықты, қылмыстық құқық бұзушылықты болдырмай алдын-алу болашақтың ісі. Десек те, өзгенің баласының тағдырына бей-жай қарамай, өзінің баласындай белгілі бір нәрсеге қызығушылығын арттыру, спорт түрлеріне тарту, сәл игі істері үшін мадақтауды көп айту, жалпы өмірге деген көзқарасын өзгертуге ат салысуды кез келген адам өз міндеті ретінде қараса, нұр үстіне нұр болар еді. Тек сол міндетті орындау немесе орындамауды көзі қырағы, көңілі мен көкірегі ашық адамның өзі шешері анық. Сонда да болса, қоғамымыздың болашағы саналы да салихалы, ұтқыр да ұшқыр, ақылды да білімді, білікті де білгір азаматтар бүгінгі жасөспірімдерден шығатынын ұмытпағанымыз жөн сияқты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы.- 2014.- 17 қаңтар
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Нұрлы жол - болашаққа бастар жол» атты Қазақстан халқына Жолдауы.- 2014.- 11 қараша
3. Андриенко В.К. Неблагоприятные условия семейного воспитания способствующие возникновению педагогической запущенности и правонарушений школьников.- М., 1989. - с. 42.
4. Жадыбаев С.Х. Правопорядок и поведение несовершеннолетних. - Алма-Ата, 1982. - с. 18
5. Игошев К.Е. Опыт социально-педагогического анализа личности несовершеннолетнего правонарушителя. - М., 1977. - с.75.
6. Нарыкбаев М.С. Подросток и закон. - Алма-Ата, 1981. - с. 15.
7. Орлов В.С. Борьба с преступностью несовершеннолетних – Меры уголовно-правового характера. - М., 1978. - с. 41
8. Кайржанов Е.И. Назначения по делам несовершеннолетних. - В сб.: Вопросы борьбе с преступностью. - Алма-Ата, 1988. - с. 25
9. Остроумов С.С. Некоторые вопросы изучения правонарушений среди несовершеннолетних – В.сб.: изучение, предупреждение правонарушений среди несовершеннолетних. - М., 1990. - с. 25

Мақалада кәмелетке жасы толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын-алуда отбасының алатын орны қарастырылады. Құқық бұзушылықты алдын-алуда отбасының ескерту, алдын-алу шаралары жан-жақты қаралып, қылмыстылықпен күрес жүргізудің тиімділігі мәселелері сараланады.

Түйін сөздер: отбасы, құқық бұзушылық, қылмыстылық, ескерту, алдын алу, профилактикалық шаралар, тиімділік.

В статье рассматривается роль семьи в предупреждении правонарушений несовершеннолетних. Также рассматривается вопрос о предупреждении преступности среди несовершеннолетних.

Ключевые слова: семья, правонарушение, преступность, предупреждение, меры профилактики, эффективность.

The article of problem minor and the influence of family in notice. Also the question of notice criminality среди minors. Also consider the question about warning of criminality minor.

Keywords: family, criminality, warning, measures of prophylaxis, are efficiency

Раиса Ануарқызы Орсоева,

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан Мемлекеттік университеті қылмыстық құқық және қылмыстық іс жүргізу кафедрасының доценті, з.ғ.к.

Кәмелетке жасы толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын-алуда отбасының алатын орны (қылмыстық-құқықтық және криминологиялық сипаттама)

Орсоева Раиса Ануаровна,

доцент кафедры уголовного права и уголовного процесса Восточно-Казахстанского государственного университета им. С. Аманжолова, к.ю.н.

Роль семьи в предупреждении правонарушений несовершеннолетних (уголовно-правовая и криминологическая характеристика)

Orsaeva Raisa Anuarovna,

Associate professor of the Department of Criminal Law and Criminal Procedure EKSU S.Amanzholov, Candidate of Law

A role of family is in warning of offences minor (criminal law and criminology description)